

УДК 72.03 (092)(477)+7.05:72.03 (092 (477))

Мокроусова О.Г.,

*к.і.н., Київський науково-методичний центр
по охороні, реставрації та використанню пам'яток
історії, культури і заповідних територій*

КООПЕРАТИВНІ «БУДИНИКИ ЛІКАРІВ» ПАВЛА АЛЬОШИНА. НОВІ ФАКТИ З ІСТОРІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ТА БУДІВНИЦТВА

Анотація. У дослідженні на новому архівному матеріалі висвітлюється історія проектування та будівництва двох відомих пам'яток архітектури Києва видатного архітектора П.Ф. Альошина. Порівнюються різні підходи до їх створення та умови самого будівництва, пов'язані зі зміною ідеологічного та економічного клімату в Україні на початку 1930–х рр. Їх наслідком стала і зміна стилістики радянської архітектури. Крім аналізу двох зведених «Будинків лікарів», в науковий обіг вводиться інформація про нереалізований проект третього такого житлового будинку.

Ключові слова: Павло Альошин, архітектура, житловий будинок, стиль, конструктивізм, класицизм, Київ.

Павло Федотович Альошин (1881-1961) - один з найбільш відомих українських архітекторів. Значення його творчості для Києва переоцінити важко. Він працював над забудовою міста майже 60 років - починаючи зі студентської лави і до самої смерті. Крім окремих знакових об'єктів (Педагогічний музей, особняк Ковалевського, Ольгінська гімназія) спроектував і побудував кілька десятків будинків. Брав участь в архітектурних конкурсах, займався системним опрацюванням цілих кварталів (один з них - у самому центрі Києва - носить майже офіційну назву «Альошинський»). Впливав архітектор на розвиток міста займаючи посади обласного архітектора, керівника проектної майстерні Київради, беручи участь у професійних спілках, виступаючи експертом і консультантом. Після війни завдяки його проектній діяльності були відновлені найважливіші для Києва пам'ятники архітектури, в т.ч. університет і колишній Маріїнський палац. Як професор Київської Академії мистецтв виховав учнів, багато з яких стали відомими архітекторами.

Незважаючи на визнану роль класика української архітектури, спадок П.Ф. Альошина все ще залишається вивченим недостатньо. На сьогодні більш глибоко дослідники проаналізували дореволюційний період його творчості, який дав знакові для Києва будівлі – Педагогічний музей і особняк дворянина М.Ковалевського, а також менш відомі, але не менш цікаві житлові будинки.

На фоні непересічної спадщини Павла Альошина яскраво виділяється проектування та будівництво у 1927-1930 рр. житлового будинку кооперативу «Радянський лікар» на вул. В. Житомирській, 17/2, який також можна вважати однією з візитівок майстра. Він став одним з найбільш яскравих зразків пізнього конструктивізму в житловій архітектурі, поєднавши в собі новаторство форми з комфортним змістом. І вважається кращим проектом П.Ф.Альошина в його радянському творчості. Але окремих наукових досліджень про нього, побудованих на ґрунтовно опрацьованих архівних джерелах, й досі не має, що робить нашу статтю актуальною. Крім введення в науковий обіг широкого фактичного матеріалу та архівних креслень, другим головним завданням нашої публікації стало порівняння історії проектування згаданого об'єкту з другим кооперативним будинком лікарів, який знаходиться в історичній місцевості Липки, по вул. М. Заньковецької 5/2. Його проектування розпочалося п'ятьма роками пізніше і відобразило зовсім інший період розвитку радянської архітектури.

У розглянутий період, коли приватне будівництво зупинилося, а держава не мала коштів для ведення робіт, основна маса житла в умовах жорсткого житлової кризи з'явилася завдяки житловим кооперативам, що об'єднували людей за професійними ознаками. Кооперативи будувалися за допомогою довготривалої державної позики. Будинок № 17/2 став один з перших багатоквартирних (на 34 квартири) житлових будинків радянського часу в цілому і першим кооперативним будинком лікарів у Києві.

Незважаючи на те, що будинок є одним з найбільш відомих споруд Альошина радянського часу, архівних матеріалів про нього зберіглося небагато. Проект (1927 – 1928 рр.) представлений розрізненими кресленнями, виконаними на картоні і папері тушшю з відмивкою аквареллю, на синьках і кальках. Найбільший інтерес представляє кольорова перспектива будинку з боку перетину вулиць (рис.1) і головний фасад по В. Житомирській вулиці (рис.2).

Рис.1. Перший будинок кооперативу «Радянський лікар» по вул. В.Житомирській, 17/2. Проект. Перспектива. 1928 р.
Архітектор П. Альошин

Рис.2. Перший будинок кооперативу «Радянський лікар» по вул. В.Житомирській, 17/2. Проект. Фасад з боку вул. В. Житомирської. 1928 р. Архітектор П. Альошин

Є також план ділянки, окремі поверхові плани (синьки). Збереглося кілька фотографій, зроблених одразу після будівництва і в наступні роки (рис.3). Певне уявлення про сам хід будівництва, що велося із затримками і відступами від креслень, дають листи помічника П. Альошина – Ф. Амосова, які потребують окремого дослідження та публікації [24, Арк.1–3, 10]. Ділянка для проектування виявилася досить складною - з гострим кутом, який утворювали вулиці Велика Житомирська та Стрілецька. У такому місці слід було запроєктувати економічний, зручний і красивий будинок. Для вирішення кута архітектор застосував не традиційне рішення, коли виступаючий кут закінчувався вежею або куполом. Він навпаки поглибив центральну напівкруглу частину, утворивши перед нею курдонер з садом. Так недолік ділянки перетворився на додаткову зручність - частина будинку захищалася від галасливої вулиці. Архітектурною новацією для Києва радянського часу стало влаштування на плоскому даху з монолітного залізобетону критої галереї з солярієм і майданчиком для відпочинку жителів. Весь дах над четвертим поверхом можна було перетворити на алею для прогулянок. Архітектор підкреслював, що такий дах для мешканців верхнього поверху замінює рівень землі, необхідний для відпочинку.

У Європі вперше дах-сад запропонував архітектор Пере в Парижі ще 1903 р. У Києві ж першим став П. Альошин. Але саме ця характерна прикмета нової архітектури викликала численні суперечки і неприйняття. П. Альошину довелося написати багатосторінкову пояснювальну записку, відстоюючи своє рішення, що впливало на всю архітектуру. *«Прием плана здания и все его особенности имеют непосредственную связь с вопросом, какая будет крыша, ибо, с одной стороны, верхние части здания, запроектированные при условии существования плоской крыши, теряют свое функциональное значение, если там будет обыкновенная крыша, с другой стороны, при учете обыкновенной крыши сама форма частей здания запроектирована такой, чтобы крыша технически была грамотно осуществима»* [14, Арк.5]. На момент затвердження проекту такий дах заперечень не викликав, навпаки, зацікавив. На рівні даху були запроєктовані дві кімнати для неодружених мешканців з передніми і вбиральнями. Ці кімнати грали особливу роль в оформленні будівлі і повністю втрачали свою роль при заміні даху звичайним скатним. *„Нужно признать, что технически невозможно на существующем здании поставить обыкновенную крышу в самых существенных частях его: в закруглениях без обезображивания его в архитектурных частях, имеющих при плоской крыше свое функциональное значение. Парапеты, вошедшие органически в композицию фасадов мешают обыкновенной крыше, а сняты парапеты – это*

значит обезобразить и здание, и ценный угол г.Киева”[14, Арк.5 зв.-6]. П.Ф. Альошин підкреслював також, що по всій лінії фасадних стін йдуть на різних поверхах балкони, які не давали можливості без шкоди для зовнішнього вигляду будівлі зробити звичайні водостоки, необхідні при скатних покрівлях. За проектом всі труби виводилися у двір. Автор проекту з притаманною йому іронічністю нагадував критикам, що окрім директив про заміну дефіцитних матеріалів, є ще законодавчі вимоги, відображені в "Статуті цивільного будівництва" 1928 р. *„оберегать город от обезображивания антихудожественными зданиями*”[14, Арк.6].

До речі, доволі характерним для епохи став висновок комунальної секції міськвиконкому, яка оглядала влітку 1928 р. новобудови Києва. Комісія відзначила саме дорогу конструкцію у будинку «Радянський лікар», яка значно підвищувала вартість кв.м і перевищувала встановлений для робочого житла ліміт. Таким чином, перевищення ліміту повинно було покриватися виключно грошима замовників будівництва [6, Арк.92 зв.]. В цілому ж будівництво коштувало 576 тис. руб., що було дійсно дорожче інших аналогічних за обсягами новобудов Києва [1, С.131–157]. Крім всіх цих аргументів архітектор підкреслював, що ідея заміни даху виникла на етапі, коли вже була виконана істотна його частина - укладені всі металеві балки. Все викладене П.Альошин резюмував категорично: *„... вопрос о замене плоской крыши обыкновенной поднят несвоевременно. Замена эта технически грамотно невозможна. С художественной стороны это замена вызовет обезображивание здания (...) Таким образом, как исключение, плоская крыша на доме „Советский врач” должна быть сохранена*”[18, Арк.7]. Слід підкреслити, що надалі плоскі дахи стали застосовуватися в будівлях кінця 1920 -х - початку 1930 -х рр. і сам Альошин неодноразово пропонував такі варіанти. В одному із більш пізніх текстів (1933 р.) автор підкреслював: *«Как известно, в этом доме (на В.Житомирській, 17 – авт.) впервые в советском строительстве были введены в план квартиры эркера, а также лоджии, обращенные на южную сторону, имеющие теперь права гражданства не только в Киеве, но и далеко за его пределами. Плоская крыша над всем зданием... в полной мере оправдала себя*»[16, Арк.126]. Щоправда, комунальна безгосподарність призвела до того, що покрівля наприкінці 1930-х рр. стала місцями протікати і потребувала укладанні додаткового шару ізоляції [19, Арк. 57–58]. До питання існування подібного даху довелося повернутися у 1951 р., коли почався капітальний ремонт першого будинку «Радянський лікар». Правління житлокооперативу намагалося отримати дозвіл надбудови 5-го поверху. Документ цей подавався без відома П. Альошина, що викликало його вкрай негативну реакцію. Він

вважав надбудову неможливою з кількох причин. По-перше, за недостатньої ширини вулиці, по-друге, через те, що з'явилися ознак нерівномірного осідання будинку (замокання ґрунту). Але головні зауваження Павло Федотович виклав у листі до А.В. Добровольського, головного архітектора Києва. Автор проекту вважав, що сам характер архітектури будинку з вузькими стовпами в еркерах, кутах, у лоджіях не може бути змінений. Чергова заміна плоскої покрівлі, яку затіяв кооператив у зв'язку з передбачуваною надбудовою, вимагала, на думку Альошина, дорогого залізного покриття замість існуючої кераміки. Але головним було навіть не це. Головним було чітке усвідомлення автором значущості своєї роботи, яку через 20 років вже можна було оцінити: *„Нельзя обойти молчанием тот факт, что это здание по своей архитектуре является памятником определенной эпохи (1928-1930 гг.) советской архитектуры и поэтому надо думать, что его следовало бы сохранить в настоящем виде”* [22, Арк. 10–11]

Фасади будинку вражають простими лаконічними лініями, пластикою, за ними легко прочитати внутрішню структуру будівлі. Бічні об'єми з боку двору оформлені закругленими ризалітами. У центральній частині використані трикутні в плані еркери. Будинок не має характерних для конструктивізму гострих кутів і об'ємів і відрізняється якоюсь людяністю. Завдяки особливостям декорування, фахівці, зокрема кандидат архітектури Т.М. Ладан, відносять його до пізнього конструктивізму з рисами раннього декоративізму [9]. Важливим елементом художнього образу стала відкрита цегляна кладка, яка збереглася і сьогодні, коли більшість подібних будівель поштукатурені. Потрібно відзначити, що в самому проекті передбачалася комбінація декількох фактур стін - горизонтальні членування фасаду підкреслювалися оштукатуреними поясами на тлі цегляних червонуватих стін. Але цей характерний для архітектури конструктивізму прийом реалізований не був.

Квартири були дуже зручними за плануванням, в деяких існували розсувні двері-перегородки, що дозволяло частково розширювати приміщення. І вже на етапі будівництва деякі пайовики кооперативу обговорювали з Альошиним питання про можливість об'єднання кімнат [25, Арк. 1]. Сам автор неодноразово акцентував благоустрій квартир: *«Светлые ванные, уборные, помещения для домработницы, кладовая со свежим воздухом, отсутствие темных углов в квартирах, водяное отопление, исправно действующее (sic!-авт.), масса старых и вновь посаженных деревьев у здания на фасаде и во дворе..., - все это элементы ярко характеризующие строительство этого дома»* [16, Арк.126]. У будинку були також передбачені клуб, бібліотека, пральня, перукарня. Таке функціональне призначення окремих приміщень

відповідало головним тенденціям радянської архітектури, яка повинна була втілювати ідеї колективізму. Цікаво, що навіть підвал, спочатку призначений для зберігання дров (приватновласницька функція), рекомендували перепланувати під фізкультурний зал і зал зборів.

Одну з квартир архітектор спроектував для себе і своєї сім'ї, де і прожив з 1930 по 1961 р. Альошин був навіть членом Правління кооперативу. Це була єдина п'ятикімнатна квартира в двох рівнях. Вона мала просторий хол, кабінет в ризаліті, бібліотеку, вбиральню і холодну шафу. У кабінеті з напівкруглим еркером з сімома вікнами стояли шафа і робочий стіл, який дістався від найвідомішого київського зодчого академіка В. Ніколаєва. Улюблене крісло Альошина - шкіряне з оригінальним пюпітром для книг - було виконано за його власними кресленнями. Їдальню при необхідності можна було збільшити майже в два рази, тут же знаходився камін, зроблений за ескізом власника. П. Альошин розробив конструкцію і сам підібрав кахлі. У квартирі були й інші авторські меблі. Ще донедавна в квартирі зберігалися ці меблі, інтер'єр, власні речі архітектора. Але багаторічні спроби створити там музей архітектора провалилися, незважаючи на затверджену оригінальну концепцію, ретельно розроблену кандидатом архітектури Н. Кондель-Перміною. На початку 2000-х рр. квартира була продана, інтер'єри, швидше за все, не збереглися. Пам'ять видатного архітектора увічніює лише меморіальна дошка, встановлена до 100-річчя з дня народження архітектора (у 1981 р.).

Підсумовуючи історію будівництва, відзначимо, що в ньому чисто функціональне ставлення до планової структури органічно поєдналося з високим естетичним рівнем вирішення фасадів і використанням технічних новинок. Саме це дає підставу віднести пам'ятку до найбільш яскравих зразків житлової архітектури свого часу. Не випадково, будинок був включений до Британської енциклопедії як приклад стилістики конструктивізму.

Незабаром після закінчення першого будинку лікарів, 1931 р., кооператив «Радянський лікар» вирішив побудувати аналогічний будинок неподалік від першого, на розі вулиць Рейтарської і О.Гончара, 12-14/26, на місці двох історичних садиб. Будівництво передбачалося вести у дві черги - спочатку на кутовій ділянці, потім на сусідній - по лінії вулиці О.Гончара. Забудовник хотів звести 4-х поверховий будинок частково з п'ятим поверхом. Площа кімнат передбачалася досить великою - близько 18 кв.м, а господарські приміщення, навпаки - дуже маленькими, щоб у цілому площа квартир не перевищувала існуючі норми. Незважаючи на це, квартири містили приміщення для хатньої прислуги. Такі потреби радянських фахівців цілком уживалися з спробами колективізації побуту, наприклад загальною їдальнею, пральнями, дитячим

Рис.3 Перший будинок кооперативу «Радянський лікар» по вул. В.Житомирській, 17/2. Загальний вигляд. Фото 1950-х рр.(?)

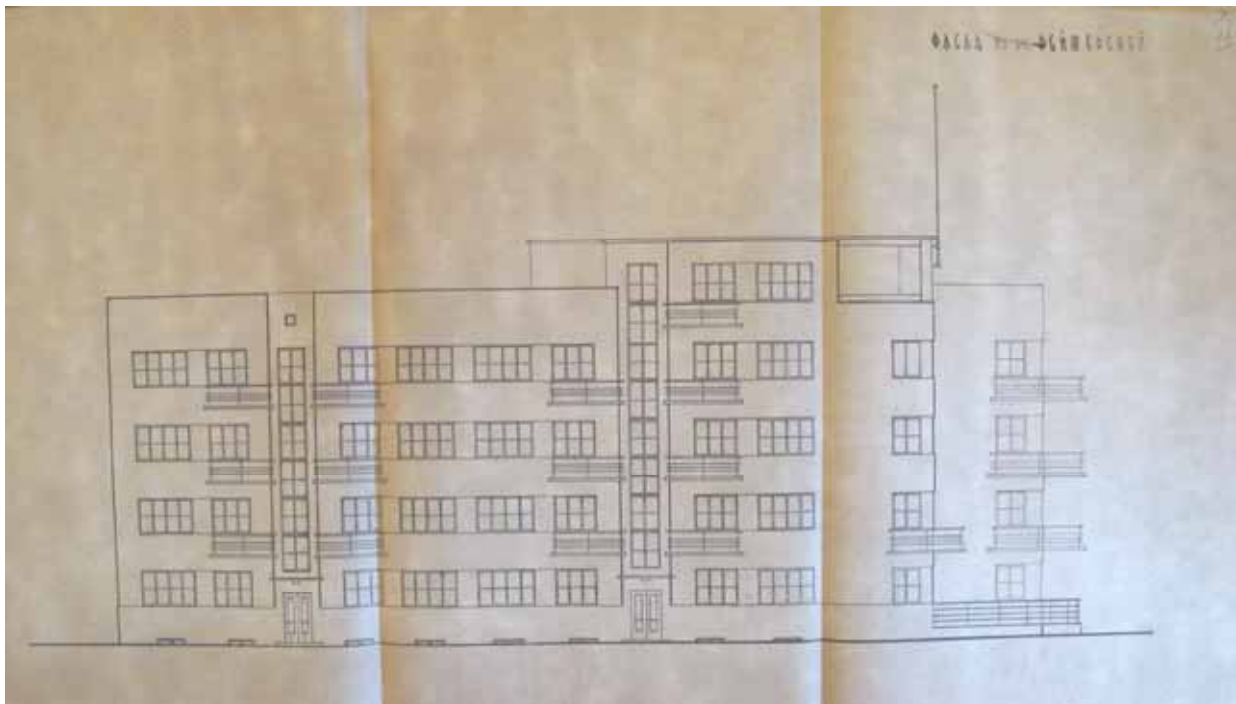

Рис.4. Будинок кооперативу лікарів на розі вулиць Рейтарської та О.Гончара. Проект. Фасад з боку Рейтарської вулиці. 1931 р. Архітектор П.Альошин. Не реалізований

садом для мешканців будинку, червоним куточком. Дах у цьому будинку планувався вже не пласким, а скатним в бік двору, але все ж допускалося влаштування невеликого критого майданчику для відпочинку [14, Арк.9–11].

Проект був виконаний Павлом Альошиним в тому ж 1931 р. Кутовий будинок представляв собою два зблокованих з невеликим зміщенням об'єму - двох і трьохсекційний (рис. 4).

Завдяки зсуву перед кутовою частиною будинку з'являвся невеликий палісадник, що певним чином повторював ідею озеленення першого Будинку лікарів. Ідея знайшла свій розвиток у наступному аналогічному об'єкті архітектора. Цікаво, що в первинному ескізному варіанті пропонувався підвищений обсяг з боку Рейтарської вулиці увінчати щоглою з прапором і закруглити в кутовій частині. Таке рішення було майже стандартним для конструктивізму, але пізніше від ідеї архітектор відмовився. Відзначимо, що П.Ф.Альошина пропонував закруглений кут з бельведером на даху у багатьох своїх проектах середини 1930-х рр., зокрема, у будинку академіків по вул. Рейтарській, 11, в будинку співробітників ВУАН (теж на Рейтарській, 4, не побудований).

Архітектура будівлі на розі вулиць Рейтарської і О.Гончара вирішувалася в простих формах, сходові клітини виділялися вертикальними вікнами. Горизонтальні членування були виявлені явно, суцільного стрічкового застосування не вводилося, але ряд віконних прорізів розширених пропорцій об'єднувався надвіконним карнизом, горизонталь підкреслювалася і подовженими балконами з стрічковою огорожею [14, Арк. 3, 4, 11, 12]. Найперше ескізне рішення (чорновий начерк автора від руки) передбачало створення на фасаді більш чіткої ілюзії характерних для конструктивізму стрічкових вікон [14, Арк.100]. З якоїсь причини від обраного для будівництва місця відмовилися. На цьому ґрунті у архітектора і замовників, які не бажали повністю оплачувати виконаний проект, навіть виник конфлікт [14, Арк.66–68].

Але вже незабаром була відведена нова ділянка для будівництва - на розі вулиць М.Заньковецької та Нової, в історичному районі Липки, традиційно аристократичному, який в радянський час став місцем розміщення адміністративних установ і проживання номенклатури. Житлово-будівельний кооператив «Радянський лікар» подав до Президії міськради лист, мотивуючи необхідність будівництва. Цей надзвичайно цікавий документ вельми яскраво характеризує радянську епоху: *«Особенности профессиональной деятельности врачей, которые требуют отдельных условий жилья, общий кризис жилплощади и тяготение к коллективизации личного быта врачей вызвали организацию жилищно-строительного кооператива "Советский врач". Этот*

ЖСК сразу же привлек к себе огромное внимание широкой врачебной массы (...) Предоставление нам такого места возложило на нас обязанность сделать такой дом, какой внешне соответствовал бы такой центральной местности и соответствовал бы как ей, так и смежным зданиям своим архитектурным оформлением, и со стороны внутреннего оборудования мог бы быть примером образцового современного дома с большим уклоном к коллективизированному быту» [16, Арк.34].

Наприкінці 1931 р. кооператив подав клопотання про довгострокову позику у розмірі 1.500.000 рублів, за умови, що сам кооператив вносить 500 тисяч. Міськрада виступала пайовиком будівництва на 10%, переконавшись на прикладі першого побудованого будинку в надійності кооперативу лікарів. Вартість одного кв.м визначили приблизно в 45 рублів. Враховуючи високу вартість, було вирішено вести будівництво як ударне, щоб кредитуватися зі спеціальних рахунків. Ввести будинок в експлуатацію планували не пізніше грудня 1932 р., що було нереальним. Майже відразу після прийняття постанови про будівництво почалися земляні роботи та заготівля будівельних матеріалів. Відзначимо, що проектних креслень на той момент ще не було. В результаті роботи були завершені тільки 1940 р. і за підсумковим кошторисом вартість будівництва склала 4.712.505 рублів - більше початкової в 2 рази.

Кооператив видав своєму постійному архітектору П.Альошину завдання на проектування. До загальних вимог ставилися наступні: 6 поверхів з цокольним поверхом і підвалом, перекриття - дерев'яні. Були запропоновані кілька варіантів розподілу площі на 2, 3, 4 і 5-кімнатні квартири. Крім того, можна було запроектувати в кутовій частині одне або два невеликих житлових приміщення з окремою кухнею, коморою для хатньої робітниці, ванною, умивальником, душем, туалетом та передпокоєм. У квартирах бажано було мати вбудовані шафи та антресолі. Підсобні приміщення освітлювалися природним світлом через вікна. Опалення пропонувалося водяне, але в кожній квартирі повинен був бути один димар з піччю. Як бачимо, у своїх побажаннях члени кооперативу враховували багато комфортних деталей першого Будинку лікарів.

На підставі цього завдання Альошин разом з постійним співавтором О. Колесніченком (залучили також О. Пальчевського) закінчив 1932 р. проект, до складу якого увійшли викопіювання з плану Києва, генеральний план садиби, поверхові плани, фасади на площу І. Франка та вулиці Станіславського і М.Заньковецької, дворовий фасад і розріз, перспектива (рис.5) і аксонометрія. Робочі ж креслення були замовлені авторському колективу лише через рік.

Рис.5. Другий будинок кооперативу «Радянський лікар» на розі вулиць М.Заньковецької та Станіславського, 5/2. Проект. I варіант. Не реалізований. Перспектива. 1932 р. Архітектор П. Альошин, О. Колесниченко.

Рис.6. Другий будинок кооперативу «Радянський лікар» на розі вулиць М.Заньковецької та Станіславського, 5/2. Проект. II варіант. Перспектива. 1934 р. Архітектор П. Альошин, О. Колесниченко

Підкреслимо, що в новій роботі П. Альошин дійсно спирався на перший вдалий досвід кооперативного будівництва. Ділянка була досить складною, враховуючи сусідні щільно забудовані вулиці. Альошин блискуче вийшов із скрутного становища. Він поглибив всередину кварталу центральну частину будинку з боку вулиці Станіславського, утворюючи невеликий курдонер-сад (близько 600 кв.м), через який людина потрапляла до трьох секцій будинку. Таке рішення було, в першу чергу, прийняте у зв'язку з існуванням досить високих будівель на протилежному боці вулиці. Над кутовою частиною будинку з'явилася відкрита галерея. Але в характері архітектури фасадів вгадувалася, швидше, нереалізована робота для ділянки на Рейтарській вулиці, тільки цього разу поверховість стала більше.

На першому поверсі кутової частини розташували одноповерхову круглу прибудову (спочатку розподільник будкооперативу, пізніше тут влаштували аптеку). Перекриття над нею слугувало терасою для двох квартир зверху. Сама ж кутова частина також була віднесена від червоних ліній обох вулиць на півкорпусу. *«При такой постановке отдельных элементов здания... получилось максимальное использование воздуха и света при весьма значительных высотах здания»*, зазначав автор у пояснювальній записці [15, Арк.15 зв.]. Внутрішня частина садиби вирішувалася у вигляді парку, але при цьому були передбачені наскрізні виїзди з подвір'я, необхідні в протипожежних цілях. Дах на цей раз пропонувався двосхилий, за винятком піднесення кутового обсягу з плоским дахом. Хоча спочатку Альошин таки хотів повторити випробуваний на першому Будинку лікарів варіант плоского залізобетонного даху, але від нього відмовилися з метою економії [16, Арк. 17 зв.]. У пояснення до свого проекту П. Альошин підкреслив, що головними елементами архітектурного оформлення є *«гармоничное соотношение масс, ритм оконных отверстий лестниц, и других помещений, плоские крыши здания, под плоскими навесами башни, лоджии, балконы, ограждение сада перед зданием, закругленный угол Меринговской ул. с распределителем, гранитные цоколя, переходящие в подвальный этаж, дубовые двери и цветная штукатурка»*[16, Арк. 126 зв.]. В основу плану Альошин поклав житлову секцію, яка була по суті зміненим варіантом секції будинку по В. Житомирській, 17/2. Застосування ліфта в будинку № 5/2 зумовило розширення сходової клітки і видалення інших сходів. Секція відзначається вдалим пропорціями кімнат, зменшеними, але зручними вітальнями, добре обладнаними кухнями.

Серед 88 квартир спланували переважно 3-4-кімнатні, тобто розраховані на основного пайовика - лікаря з середнім доходом. Але в документі 1933 р. підкреслювалося, що проект передбачає поліпшення в порівнянні із звичайним

будівництвом для фахівців. Наприклад, в квартирах висоту стель зробили 3.15 м замість поширених вже 2,85 м. Не випадково, проект позиціонувався як зразковий. Кожна квартира була добре обладнана і мала по два балкона (одна лоджія у двір при кухні). Не були забуті і прикмети нового радянського побуту - їдальня з кухнею, перукарня, пошта - телеграф, розподільник, житлові приміщення для обслуговуючого персоналу. Ці ознаки комунального побуту уживалися зовсім з іншими традиціями. При кухнях були запроектовані приміщення без дверей (ніші), призначені для проживання робітниць. Але вже в 1949 р., коли будинок був відновлений після війни, ці кімнати спробували перетворити на окреме житло, проти чого П. Альошин заперечував [23, Арк. 89].

Незважаючи на схвалення проекту на всіх рівнях, робота Альошина в цей раз була розкритикована якимсь доцентом Марковичем - чиновником з сектора оздоровлення заселених місць і побуту облздороввідділу та Київської горсанінспектури. Він в основному виявив санітарно-гігієнічні дефекти, зокрема, значну висоту будівлі (яка, до речі, була вказана в умові відведення ділянки під будівництво, а не обрана самим архітектором), затіснення вулиці, затемнення сусідньої будівлі, невірну орієнтацію по сторонах світу самого будинку. Більш того, критик виступав проти ідеологічно ворожого житла, яке проповідує неприйнятні класові ідеї. Процитовані Альошиним фрагменти зауважень виглядають досить голослівно, більше того, безграмотно, нагадуючи традиційні в той час пасквілі. Але розуміючи небезпеку подібних виступів, нехай і безпідставних, П. Альошину довелося дуже докладно проаналізувати і відкинути всі звинувачення у своїй некомпетентності, особливо підкресливши важливу роль новобудови в архітектурно-художньому оформленні всього району. *«Найти единство решения целого во всем многообразии частных, в их взаимодействии и взаимопроникновении было нашей задачей, когда нами по удовлетворении функциональных и санитарно-гигиенических требований устанавливалась общая форма здания 2-го Дома «Советского Врача» и по его плану, и по его пространственному разрешению»*[17, Арк. 10].

Але поки йшло проектування та узгодження, почав змінюватися провідний архітектурний напрям, з чим, до речі і була частково пов'язана згадана вище компанія по зміні проекту. Адже один з її організаторів писав про неприпустимість зайвого здешевлення будівництва і виступав проти збіднення радянської архітектури. Починалася епоха боротьби з формалізмом. З одного боку, влада відчула, що конструктивізм, як і дореволюційний футуризм, занадто радикальні для неї. З іншого боку, так проявилися смаки лідерів держави, які мислили в рамках соціалістичного реалізму. Не слід також

забувати, що зміна ідейно-стильових орієнтирів у бік нового класицизму було загальноєвропейською тенденцією стильового руху. Кінець 1920-х і 1930-і рр. пройшли в світі під прапором стилю ар-деко, який вмів багато течій і напрямків. Але його характерною особливістю була підвищена декоративність, включення в насичений візуальний ряд численних елементів ретростилей, монументального мистецтва тощо. У Радянському ж Союзі не забули ідеологізувати цей процес, звинувативши конструктивізм в антинародності, буржуазності. Лаконічні і в той же час масштабні форми класицизму найбільш точно відповідали ідеологічним установкам держави і наочно демонстрували незмінність нового суспільного ладу. Перехід від конструктивізму до нової стилістики відбувався поступово і тривав не один рік.

Для багатьох кращих київських споруд середини 1930-х рр. характерне поєднання архітектурних форм конструктивізму з ретроспективними елементами. Як би сьогодні не оцінювалися естетичні баталії тоталітарних часів, повернення до класичних традицій відкрило перед архітекторами широкі можливості щодо застосування монументально-декоративного мистецтва, якому надавали, насамперед, ідеологічне навантаження. Перед скульпторами та художниками ставилися нові гігантські завдання. Так, в оформленні київської архітектури планували ввести фресковий монументальний живопис, мозаїку, майоліку, орнаментальні роботи [29, Арк.30].

Майже кожен проект того часу містив монументальні рельєфні композиції в екстер'єрі та інтер'єрі, включав окремі скульптури біля входів, у завершеннях. Але при будівництві вони зникали. Невипадково, вже в 1930-х рр. сучасники звертали увагу на такий розрив проектування та будівництва: *«Скульптура появляється в ескизах и исчезает в окончательных проектах, потому что в массе архитектор не владеет ею, и скульптура, отданная на усмотрение только архитектора, фактически отдана на самотек»*[10, Арк.37].

Відповідно до нових смаків, в 1934 р. (проект датований травнем, робочі ж креслення виготовлялися до кінця року) П.Альошин переробив проект головного фасаду (рис.6), додавши до конструктивних і функціонально логічних форм ряд архітектурних елементів, що збагатили зовнішній вигляд будинку: рустування нижнього поверху, карнизи тощо. Вікна I-II поверхів були об'єднані по вертикалі рустованими лопатками, замкнутими арками, що імітували аркатурний ряд. Над приміщенням аптеки був зроблений парапет з балясин, доповнений деревами в вазах. Сьогодні такий варіант архітектури умовно відносять до спрощеного «неокласицизму», враховуючи відсутність ордеру. Від більш раннього проекту архітектор зберіг різні матеріали в обробці

фасадів - граніту для цоколя, облицювання з штучного каменю на рівні 1 і 2 поверхів і кольорової штукатурки. Таке рішення могло виглядати досить ефектно. Невипадково на нього звернула увагу преса (стаття «На розі Нової і Мерингівської. Новий варіант проекту другого Будинку лікаря»)[28, Арк.9].

Тяжіння П. Альошина до класики, яскраво виражене ще в дореволюційних будинках, дало йому можливість органічно вводити в радянські проекти скульптуру і рельєфи. Архітектор звертав увагу на нерозвиненість синтезу мистецтв в радянській архітектурі. Невипадково, саме він запропонував організувати в Києві спеціалізовану «облицювально-скульптурну майстерню» [7, Арк.30–32]. Альошин наполегливо вводив елементи ар-деко в свої проекти, але вони відкидалися замовниками через дорожнечу. Так сталося і з другим проектом будинку лікарів. Ще одне доповнення проекту - прямокутні увігнуті фільонки над парадними входами на рівні 3 поверху з сюжетними зображеннями, виконаними в класичній манері - реалізовані не були.

Але не можна забувати і про критичні виступи проти « мішанини стилів » і «зовнішнього прикрашання», як називали спроби архітекторів того часу. Ідеологічний наступ вівся саме проти перехідної архітектури та як негативні приклади наводилися й деякі роботи Альошина. В одній з розгромних анонімних статей про київських архітекторів згадали і 2-й Будинок лікарів: *«В архитектуре этого дома не видно следов самостоятельной творческой мысли. Вместо этого видим соединение отдельных архитектурных элементов, механически перенесенных из эпохи итальянского ренессанса. Арх. Алешин эти образцы смешал в одно, некритичной восприняв формы старых мастеров»*[26, Арк.42]. Така критика могла бути направлена проти кого завгодно, але тільки не проти Павла Альошина – майстра стилізації.

Незважаючи на те, що перші кроки на будмайданчику були зроблені ще в 1931 р., а перший поверх був закладений в вересні 1934 р. без остаточних креслень, активно роботи в цей рік не велися через проблеми з фінансуванням. У 1935 р. лікарі - пайовики «Будинок лікарів фахівців № 3 а ім. П -й п'ятирічки» звернулися до другого секретаря ЦК КП (б) України П. Постишева з проханням допомогти у вирішенні питання. До 1934 р. кооператив займався накопичення паїв, закріпивши ділянку забудови. У 1934 р. будинок включили в річні титульні списки будівництва. На це кооператив асигнував кошти - 125.000 рублів. Облкомбанк також виділив 150.000 рублів. Але цих грошей не вистачило. Для того, щоб не втрачати час пайовики почали вишукувальні роботи за рахунок своїх заощаджень і замовили проект. Але роботи все одно не рухалися і в підсумку кооператив, витративши свої гроші, опинився в глухому

куті - не міг будуватися і не міг ліквідуватися. Тому лікарі просили терміново включити їх в будівельний план на 1935 р. Роботи продовжилися навесні 1935 р., але велися повільно і досить недбало. Так комісія у складі авторів проекту та головного інженера С. Погребінського констатувала в жовтні 1935 р., що кладка стін, особливо починаючи з 3-го поверху (там використовували дешевшу дірчасту цеглу), ведеться недбало, шви погано заповнені розчином. Крім того були й інші порушення і невідповідність кресленнями [18, Арк. 34–35].

Трохи менше року П. Альошин виконував функції авторського нагляду, уклавши з замовником відповідний договір на місячну оплату в 400 рублів. Надалі архітектора вирішили запрошувати лише за потребою, проти чого він активно протестував, посилаючись на своє прагнення *«максимально помочь реализовать проект в натуре, не допуская нежелательных от него отклонений и добиваясь высокого качества работ»* [19, Арк.2]. Альошин всіляко підкреслював свою нематеріальну зацікавленість, хоча тут він, швидше за все, трохи кривив душею. Але, безумовно, для замовника фінансова сторона питання була визначальною. Тільки після втручання Союзу радянських архітекторів та житлової секції райради, навесні 1936 р. будкооператив лікарів уклав з автором проекту відповідний договір. Але до того часу будинок був вже частково побудований, причому були змінені конструкції еркерів. Незважаючи на це, після війни в бік Альошина звучали зауваження про безграмотність залізних конструкцій [21, Арк. 36]. Окрему трудову угоду з авторського нагляду було підписано лише 25 квітня 1940 р., під час закінчення будівництва [19, Арк. 59]. На цьому етапі архітектор спробував по можливості виправити помилки і відступи від його креслень, засипаючи листами виконавця робіт. Причому, навіть вимагав встановити знову ліси на фасадах. Йшлося, здавалося б, про дрібні дефекти - якість фарбування або неправильно обрані кольори залізних деталей або вазонів для квітів. Автору доводилося пояснювати радянським робочим елементарні речі: що перед набризгом штукатурки на фасадах слід очистити поверхню стін від сміття і розчину. Альошин вимагав переставити парпетні решітки, перевісити водозливні труби, щоб вони не мали зламів або вигинів, і були вертикальними. Саме такі дрібні деталі могли зіпсувати враження від всього архітектурного задуму. П.Ф. Альошин же завжди приділяв величезну увагу поєднанню будівельних матеріалів, якості обробки. Альошину навіть довелося восени 1940 р. звернутися до останньої інстанції - до секретаря міськкому - з проханням змусити закінчити будинок згідно з авторськими кресленнями і зауваженнями. Лист закінчувався дуже невтішним висновком: *«Прошу Вас не поставить мене в вину, что я беспокою Вас, но я*

пытался обращаться в другие учреждения, но откровенно говоря, качество нашего строительства, по-видимому, мало кого интересует и мои обращения никаких результатов не дали: до сего дня вопиющие дефекты не устранены»[19, Арк.65 зв.]

У 1941-43 рр., коли Хрещатик і прилеглі до нього райони сильно постраждали від вибухів та пожеж, будинок лікарів також горів, але не був зруйнований остаточно. 1945 р. почалося відновлення будівлі за проектом архітектора П. Альошина. Але й на післявоєнному етапі у архітектора виникали конфлікти із забудовником - з приводу термінів проектування, авторського нагляду, якості робіт. Відновлення все ж завершили, хоча і значно пізніше, ніж планували: тільки в січні 1949 р. будинок прийняли в експлуатацію. Незважаючи на неточно виконаний проект і певні недоробки, сьогодні будинок по вул. М. Заньковецької, 5/2 належить до кращих житлових будинків району.

В результаті десятирічної співпраці Павла Альошина з кооперативами лікарів Київ збагатився двома цінними пам'ятками архітектури, що вийшли, так би мовити, з рук одного автора і спочатку проектувалися у схожій стилістиці. Втім, сьогодні будинки виглядають абсолютно по-різному. Перший з них по вул. В. Житомирській, 17/2 стоїть осібно у творчості автора, виділяючись особливою пластичністю. І сприймається в цілому, як робота більш оригінальна й талановита. Звичайно, слід враховувати, що спроектований і побудований він був за більш сприятливих обставин, коли влада менше втручалася в творчі процеси. Але нам здається, що проектуючи будинок, в якому сам планував жити, Альошин поставився до роботи менш формально, більш особистісно. Проект будівлі він готував самостійно, на відміну від наступного, де були співавтори. Крім того, це був його перший досвід проектування у формах конструктивізму і як будь-яка нова справа, процес явно захопив автора. Мабуть, він побачив для себе можливість сказати нове слово в архітектурі Києва й України. І це йому цілком вдалося.

Література

1. Будова Соціалістичного Києва. 1917-1932. - К.: Видання Київської міськради.-1932.-С.131-157
2. Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека (далі – ДНАББ) ім. В.Г. Заболотного, № 2940/4-а
3. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного № 2940/2-а
4. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного № 2940/2-б
5. ДНАББ ім. В.Г. Заболотного № 2940/3

6. Державний архів Київської області (ДАКО) Ф.Р-112, оп.1, спр.8361, арк.92 зв.
7. Державний архів м. Києва (ДАК) Ф.Р-437, оп.1, спр.170, арк.30-32
8. И. Солома или бетон? На диспуте о путях украинской архитектуры // Вечерний Киев.-1929.-25 мая
9. Ладан Т.М. Матеріали лекційного курсу на архітектурному факультеті КНУБА з дисципліни «Історія української архітектури та мистецтв ХХ – поч. ХХІ ст.ст.». / Ладан Т. М. - Рукопис
10. Полищук М. Архитектура и скульптура / М. Полищук // Вопросы архитектуры / Под ред. Лебедева А.И. –М.: ОГИЗ. ИЗОГИЗ. –1935. - С.37
11. Фонд Державного національного заповідника «Софія Київська», № КП-3083
12. Фонд Державного національного заповідника «Софія Київська», №3106, ВХ-1017
13. Фонд Державного національного заповідника «Софія Київська», № 3128
14. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва (далі ЦДАМЛМ) Ф.8, оп.1, спр.130
15. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп. 3, спр.131
16. ЦДАМЛМ Ф. 8, оп.1, спр.132
17. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп.1, спр.134
18. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп.1, спр.135
19. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп.1, спр.136
20. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп. 1, спр.139
21. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп. 1, спр.140
22. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп. 1, спр.141
23. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп. 1, спр. 205
24. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп. 1, спр. 550
25. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп.1, спр.577
26. ЦДАМЛМ Ф.8, оп.1, спр.953
27. ЦДАМЛМ Ф.8, оп.1, спр.1011
28. ЦДАМЛМ. Ф. 8, оп.1, спр.1014
29. Шкурупій Г. Про скульптурне оформлення Києва / Шкурупій Гео // Соціалістичний Київ.-1934.-№5-6

Кооперативные «Дома врачей» Павла Алешина. Новые факты из истории проектирования и строительства

Аннотация: В исследовании на новом архивном материале освещается история проектирования и строительства двух известных памятников архитектуры Киева выдающегося архитектора П.Ф. Алешина. Сравниваются различные подходы к их созданию и условия самого строительства, связанные с изменением идеологического и экономического климата в Украине в начале 1930-х гг. Их итогом стало и изменение стилистики советской архитектуры. Кроме анализа двух построенных «Домов врачей», в научный оборот вводится информация о нереализованном проекте третьего жилого дома.

Ключевые слова: Павел Алешин, архитектура, жилой дом, стиль, конструктивизм, классицизм, Киев

The cooperative "Physicians Houses" by Pavel Aleshin. New facts from the history of design and construction

In the study using the new archival material the history of design and construction of two famous monuments of P.F.Alyoshin the famous Kyiv architect is highlighted. The various approaches of their creation and conditions of the construction associated with changes in the ideological and economic climate in Ukraine in the early 1930s are compared. As the result there was the change of the style of Soviet architecture. Besides the information about two built "Doctors` Houses" in the scientific revolution the new project about unrealized the third such house is introduced.

Key words: Pavlo Alyoshin, architecture, living house, style, constructivism, classicism, Kyiv